

Evropska unija
Naknadni nastavak posmatračke misije

KOSOVO 2022

Završni izveštaj

Novembar- decembar 2022

Naknadni nastavak Misije Evropske unije za izbore na Kosovu*

Novembar - decembar 2022

ZAVRŠNI IZVEŠTAJ

„Misije Evropske unije za praćenje izbora su nezavisne od institucija Evropske unije. Stavovi i mišljenja izneti u ovom izveštaju su stavovi autora i ne odražavaju nužno zvaničnu politiku i stavove Evropske unije.“

*** Ovo određenje ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SB UN 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.**

SADRŽAJ

I. IZVRŠNI REZIME	1
II. INFORMACIJE O MISIJI.....	2
III. KONTEKST	2
A. Razvoj događaja u vezi sa izborima.....	3
B. Politički kontekst	5
C. Akcije EU po pitanju nastavka misije EOM.....	5
IV. STATUS IMPLEMENTACIJE PREPORUKA EOM.....	6
A. Izborna administracija.....	6
B. Pravo glasa i registracija birača	7
C. Političke partije, finansiranje političkih pariija i izborna kampanja	8
D. Mediji.....	11
E. Učestvovanje žena	12
F. Osobe sa invaliditetom.....	12
G. Glasanje, prebrojavanje i rezultati	13
H. Izborna pravda	13
V. OKRUGLI STO ZAINTERESOVANIH AKTERA	14
VI. ZAKLJUČCI.....	15
ANEKSI	
A. MATRICA STATUSA IMPLEMENTACIJE PREPORUKA EOM	17
B. SAOPŠTENJE ZA MEDIJE.....	24

ZAVRŠNI IZVEŠTAJ

NASTAVKA IZBORNE MISIJE EU NA KOSOVU

14. novembar – 8. decembar 2022.

I. IZVRŠNI REZIME

Misija EU za praćenje izbora (EFM) bila je raspoređena na Kosovu od 14. novembra do 8. decembra 2022. Glavni ciljevi misije bili su da proceni status sprovođenja preporuka misija EU za posmatranje izbora (EOM) kako bi se razgovaralo o daljim koracima za unapređenje procesa izborne reforme. Ovo je bila prva misija EU EFM ikada raspoređena na Kosovu.

Od 2013. godine EU posmatra sve izbore na Kosovu i nudi niz preporuka za poboljšanje izbornog okvira. Međutim, do sada se činilo da nije bilo primetnog napretka u sprovođenju ovih preporuka, delimično zbog nedostatka političke volje da se nastavi sa efikasnim procesom praćenja, kao i zbog nestabilnih vladinih koalicija i učestalosti vanrednih izbora na Kosovu.

Misija EU za posmatranje izbora 2021. iznela je 23 preporuke, što uključuje i šest prioriternih koje se odnose na pitanja koja su primećena tokom i izbora za opštinske odbornike i za gradonačelnike 2021. godine. Međutim, kako su slične dugotrajne nedostatke primetile i prethodne misije EU za posmatranje izbora, mnoge preporuke za 2021. su slične onima koje su ponudile prethodne misije. EFM se fokusirao na implementaciju preporuka iz 2021.

Mada velika većina preporuka EU tek treba da se implementira¹, EFM je primetio značajan napredak u bavljenju rešavanjem preporuka EU u oblasti finansiranja kampanja. Nekoliko drugih preporuka koje zahtevaju izmene i dopune Zakona o opštim izborima (ZOI) su trenutno u razmatranju i čini se da postoji širok konsenzus među zakonodavcima da se to brzo reši. Proces izborne reforme takođe podržavaju i donatori, uključujući tu i Kancelariju specijalnog predstavnika EU koja obezbeđuje platformu za koordinaciju međunarodne izborne pomoći i sufinansira jedan relevantan mali projekat. Preporuke EU EOM služe kao ključna referenca u ovim naporima.

Skupština Kosova (SK) je u julu 2022. osnovala *Ad hoc Odbor za izbornu reformu* (u daljem tekstu *Ad hoc odbor*) za izmenu izbornog zakonodavstva sa posebnim mandatom za ispunjavanje preporuka EU EOM za 2021. godinu. Istinsku političku volju svih poslaničkih grupa za sprovođenje reformi potvrdili su skoro svi sagovornici EFM-a, nastavka misije EOM. Organizacije civilnog društva su, međutim, izrazile svoje nezadovoljstvo u vezi sa obimom planiranih reformi, jer će se one fokusirati uglavnom na obradu preporuka EU koje se sve dotiču tehničkih pitanja, čime se ne rešavaju dugotrajne zabrinutosti civilnog društva koje bi zahtevale ustavne amandmane, kao što su npr. neposredni izbor predsednika Kosova, broj preferencijalnih glasova za poslanike u Skupštini Kosova ili uvođenje nestranačkog sastava organa za sprovođenje izbora.²

¹ Matrica sa statusom implementacije preporuka EU priložena je u Aneksu 1.

² Između ostalih, neki akteri civilnog društva zalažu se za uvođenje biometrijske identifikacije birača i uvođenje regionalnih izbornih jedinica na izborima u SK. Misije EU za posmatranje izbora po pravilu ne daju preporuke o uvođenju informatičke opreme u sprovođenje izbora ili o dizajnu izbornih sistema, osim

Ad hoc odbor je istovremeno izrazio želju da svi akteri budu uključeni u proces reformi.

Nakon opštinskih izbora 2021. godine, Centralna izborna komisija (CIK) je revidirala veliki broj svojih propisa sa ciljem da u njih ugradi preporuke EU EOM za 2021; sada čekaju odobrenje članova CIK, što je planirano za sredinu decembra 2022. godine. Istovremeno, Komisija je dala i sugestije Ad hoc odboru o izmenama koje bi trebalo da se unesu u Zakon o opštim izborima. Zahvaljujući ovim naporima, EFM bi mogao da smatra da je u toku implementacija mnogih preporuka EOM za 2021. Ostale preporuke, uključujući ovde i one u oblasti registracije birača, medija i okruženja kampanje, tek treba da se uzmu u rešavanje.

Proces izborne reforme koji je upravo započeo u Skupštini Kosova daje osnove za oprezan optimizam u pogledu izgleda za sprovođenje mnogih preporuka EU uoči narednih parlamentarnih izbora zakazanih za 2025. Postoji stabilna vladina koalicija i širok konsenzus među zainteresovanim akterima u vezi sa potrebom da se konačno odgovori na izborne preporuke EU.

EFM je pozvao sve zainteresovane aktere da ovaj proces sprovede na transparentan i inkluzivan način kako bi se izgradilo poverenje biračkog tela u ishod. EFM se doje radio usred krize u odnosima između kosovskih vlasti i srpske zajednice koja živi u četiri severne opštine, nakon čega su srpski predstavnici podneli ostavke na svoje funkcije u kosovskim institucijama i kao rezultat toga nisu učestvovali u tekućim izbornim reformski procesima.

II. INFORMACIJE O MISIJI

EFM je bio raspoređen na Kosovu od 14. novembra do 8. decembra 2022. Misiju je predvodio g. Lukas Mandl, poslanik Evropskog parlamenta i šef Misije EU za posmatranje izbora 2021. na Kosovu. Pored glavnog posmatrača, EFM je imao i dva eksperta za izbore i dva zvaničnika iz Evropske službe za spoljne poslove.

Glavni ciljevi EU EFM bili su da se proceni status implementacije preporuka EU EOM za 2021, kao i da se razgovara o daljim koracima za unapređenje procesa izborne reforme. Ovo je bio prvi EFM raspoređen na Kosovu.

III. KONTEKST

Od potpisivanja sporazuma o normalizaciji odnosa između vlada Srbije i Kosova 2013. godine uz posredovanje EU (Briselski sporazum), EU posmatra sve izbore na Kosovu i nudi niz preporuka za poboljšanje izbornog procesa, od kojih se mnoge ponavljaju od izbora do izbora. Do sada, međutim, nije zapažen nikakav efikasan nastavak sprovođenja preporuka EU. Nedostatak napretka u implementaciji preporuka EU rezultat je odsustva političke volje da se pristupi izornoj reformi kako bi se otklonili dugotrajni nedostaci, a takođe i zbog nestabilnih vladinih koalicija i učestalosti vanrednih izbora koji nisu dozvoljavali izmenu izbornog zakonodavstva.

ako nisu u suprotnosti sa međunarodnim standardima. Kao takve, preporuke o neposrednim izborima predsednika Kosova ili načinu izbora poslanika SK izlaze izvan onoga što bi misija EU mogla da preporuči shodno svojoj metodologiji i mandatu posmatranja.

Misija EU za posmatranje izbora 2021. predložila je 23 preporuke, gde je uključeno i šest prioritarnih koje se odnose na stvari koje su primećene tokom opštinskih izbora i izbora za gradonačelnike 2021. godine. Prethodne misije EU za posmatranje izbora takođe su primetile uporediva, dugotrajna pitanja, tako da su mnoge preporuke za 2021. slične preporukama koje su davale prethodne misije, na primer o registraciji birača ili finansiranju kampanje. EFM se fokusirao na implementaciju preporuka iz 2021. godine, koje se takođe bave najvažnijim nedostacima koji su bili identifikovani ranije i koji su još uvek relevantni.

A. RAZVOJ DOGAĐAJA U VEZI SA IZBORIMA

Ad hoc odbor formirala je Skupština Kosova 1. jula 2022. godine. Odborom predsedava opoziciona Demokratska partija Kosova (PDK) i koji se sastoji od svih parlamentarnih grupa.³ Glavni mandat Odbora je da predloži nacrt zakona koji uključuje preporuke EU EOM za posmatranje izbora 2021. Pored toga, Odbor je odlučio da razmotri i preporuke drugih zainteresovanih aktera, uglavnom Izborne ekspertske misije UK na Kosovu, koje ne predlažu izmene izbornog sistema ili sastava Skupštine Kosova.

Nakon diskusija o operativnim modalitetima tokom prvih meseci svog rada, Ad hoc odbor se upustio u sadržaj reformi tokom radionice 26. oktobra 2022. koju je podržao EUSR i uz učešće CIK i organizacija civilnog društva. Još jedna zajednička radionica Odbora sa CIK-om i akterima civilnog društva, uz podršku OEBS-a, održana je 3. novembra. Kako je saopštio EFM, Odbor ima za cilj da do sredine februara 2023. godine podnese predlog zakona Skupštini Kosova na prvo čitanje. Članovi Ad hoc odbora iz svih poslaničkih grupa, koji su se sastali sa EFM EU⁴, ponovili su postojanje međustranačkog konsenzusa za unapređenje reformi. Oni su takođe istakli snažnu političku volju da se preporuke EU EOM-a za 2021. godinu, koje svi smatraju nepristrasnim i potrebnim, ugrade u zakon kako bi se povećao kredibilitet izbornog procesa.

Priznajući postojeći zamah za usvajanje preporuka EU EOM-a za 2021. godinu, organizacije civilnog društva sa kojima se sastajao EFM kritikovale su odluku Ad hoc odbora da suzi obim svog rada kako bi se fokusirao samo na tehničke preporuke umesto da nastavi sa široko rasprostranjenom izbornom reformom, što bi zahtevalo ustavne amandmane. Opravdanje Odbora za ovakav „pragmatičan“ pristup reformi nije samo nedostatak saradnje sa članovima koji su poslanici KA iz SL, čija bi podrška bila neophodna za ustavne amandmane, već i to što bi pokretanje rasprave o ovim pitanjima bilo kontroverzno, a samim tim i dugotrajno.

Organizacije civilnog društva su obavestile EFM da planiraju da, u okviru svog učešća u Savetodavnoj grupi Odbora, iznesu nekoliko pitanja za diskusiju, kao što su ukidanje uslova za izbornu tišinu i potreba za drugim krugom izbora za gradonačelnika (na taj način se implementira sistem „prvi-koji-prođe-kroz-cilj“), novi uslovi podobnosti kandidata i biometrijska identifikacija birača na dan izbora. Međutim, tokom raspoređivanja EFM-a, i Ad hoc odbor i CIK su istakli da do sada nisu dobili nikakve strukturirane preporuke od strane civilnog društva.

³ Ad hoc odbor za izbornu reformu sastoji se od 11 članova, što uključuje pet iz opozicionih partija, četiri iz vladajućeg pokreta Samoopredeljenje (*Lëvizja Vetevendosje* - LVV), jednog iz nevećinskih zajednica i jednog koji predstavlja *Srpsku listu* (SL). Kako je navedeno u Zajedničkoj izjavi šefova poslaničkih grupa od 13. aprila 2022. o formiranju Ad hoc odbora, zastupljenost poslaničkih grupa u Odboru odražava njihovu političku moć u Skupštini, a u skladu sa skupštinskim propisima.

⁴ EFM nije bio u stanju da se sastane sa predstavnicima *Srpske Liste*.

Dva druga pitanja koja su izvan okvira preporuka EU EOM će najverovatnije biti uključena u diskusije o tome kakav konsenzus treba postići među članovima Ad hoc odbora. Prvo je podela procesa prebrojavanja između biračkih odbora (BO) i opštinskih izbornih komisija (OIK). Prema mišljenju većine sagovornika EFM-a, to bi eliminisalo nedoslednosti utvrđene tokom svih prethodnih izbornih procesa između broja glasova koje su dobili politički subjekti (Obrazac za sravnjenje i rezultate – RRF) i broja preferencijalnih glasova koje su dobili njihovi kandidati (Obrazac za rezultate kandidata – CRF). Prema ovom predlogu, glasovi političkih partija bi se i dalje brojali na biračkim mestima, dok bi se glasovi kandidata prebrojavali u OIK tokom procesa koji se prati kamerom i prenosi, uz široko prisustvo posmatrača.⁵ Čini se da bi članovi CIK-a takođe podržali podelu procesa prebrojavanja kao najbolje rešenje za rešavanje manipulacija preferencijalnim glasovima tokom prebrojavanja, što je problem koji su pokrenuli skoro svi sagovornici EFM-a.

Drugo pitanje za koje će biti potreban međupartijski sporazum ako se unese u diskusiju Ad hoc odbora, jeste predlog za lično glasanje u ambasadama/konzulatima za glasače van Kosova (OoK), zajedno sa glasanjem putem pošte koje je već predviđeno Zakonom o opštim izborima (ZOI). Pored toga što će kosovskim ambasadama omogućiti da lično organizuju glasanje, vladajući LVV bi želeo da uključi diplomatska predstavništva u prikupljanje OoK glasačkih listića poštom i njihovo slanje u Prištinu na brojanje. Predstavnici Demokratskog saveza Kosova (LDK) i PDK sa kojima se sastao EFM smatraju ove predloge nerealnim s obzirom na ograničen broj kosovskih ambasada i veliki broj potencijalnih glasača u inostranstvu. Dalje, oni su takođe izrazili zabrinutost da bi proces ličnog glasanja OoK bio podložniji manipulacijama. Organizacije civilnog društva takođe smatraju da ne postoje dovoljni resursi i kapaciteti za organizovanje glasanja u ambasadama i da bi zbog ograničenog broja kosovskih ambasada birači morali da putuju na velike udaljenosti kako bi ostvarili svoje pravo glasa.⁶

Ipak, očekivana razmatranja o daljim promenama u organizaciji glasanja za OoK, a koje nije preporučila misija EU za posmatranje izbora, imaju potencijal da politizuju debatu i odlažu celokupnu reformu. Pored ovoga, neki predstavnici političkih stranaka i civilnog društva postavljaju pitanje kriterijuma za biranje glasača OoK, odnosno da samo licima sa važećom kosovskom ličnom kartom treba da bude dozvoljeno da glasaju, ili pak potrebe za glasanjem OoK na opštinskim izborima (trenutno zakon predviđa da OoK glasaju i na opštim i na opštinskim izborima).

U svom proaktivnom pristupu, istovremeno sa aktivnostima Ad hoc odbora, Centralna izborna komisija je pokrenula proceduru revizije većine svojih propisa, sa ciljem da ugradi preporuke EU EOM za 2021. koje ne zahtevaju izmene zakona i da se to usvoji ih do sredine decembra 2022. Paralelno je dala sugestije Ad hoc odboru o izmenama koje bi trebalo da se unesu u Zakon o opštim izborima.

U međuvremenu, CIK takođe sprovodi promene u svojoj strukturi i radu kao rezultat amandmana na Zakon o finansiranju političkih partija (ZFPP) i ZLS.⁷ Nakon toga, CIK je u procesu revizije relevantnih propisa. *Zakon br. 08/L-122 o izmenama i dopunama Zakona o finansiranju političkih partija i Zakon o opštim izborima* predstavljaju značajno poboljšanje u

⁵ Od svih sagovornika EU EFM, predstavnici PDK su obavestili EFM da njihova stranka neće podržati organizovanje prebrojavanja van biračkih mesta, što je stav sa kojim se slažu i organizacije civilnog društva.

⁶ Na primer, u Sjedinjenim Državama, Kosovo ima ambasadu u Vašingtonu i dva konzulata u Njujorku i Ajovi.

⁷ Zakon br. 08/L-122 kojim je izmenjen i dopunjen Zakon o finansiranju političkih partija i Zakon o opštim izborima objavljeni su 5. septembra 2022.

odnosu na prethodni zakonski okvir, rešavajući nekoliko zabrinutosti koje su istakli EU, Venecijanska komisija i civilno društvo, iako neka važna pitanja i dalje ostaju nerešena (*pogledajte dole preporuke o finansiranju kampanje*).

B. POLITIČKI KONTEKST

Misija za praćenje izbora odvijala se usred krize u odnosima između Prištine i srpske zajednice koja živi u četiri severne opštine. Kosovske vlasti su 1. novembra počele da primenjuju zabranu registarskih tablica koje izdaje Srbija (tzv. „KM“ tablice) i zapretile su teškim kaznama onima koji ne budu poštovali zakon. Srpsko stanovništvo se pobunilo protiv ove mere i skoro svi srpski predstavnici podneli su ostavke u znak protesta na svoje izabrane ili postavljene funkcije u raznim kosovskim institucijama, uključujući tu i Skupštinu Kosova, pravosuđe i policiju. Ovo je *de facto* vratilo proces integracije u stanje pre Briselskog sporazuma iz 2013. godine.

Dok je 23. novembra postignut dogovor o odlaganju primene propisa o registraciji automobila pod pokroviteljstvom EU, srpski zvaničnici su odbili da se vrata na svoje prethodne funkcije dok se ne uspostavi asocijacija srpskih opština na Kosovu u skladu sa Briselskim sporazumom.

Neučesće poslanika *Srpske liste* u radu SK takođe znači da nijedan predstavnik srpske zajednice ne učestvuje u razmatranjima Ad hoc odbora o izbornoj reformi.

Posle ostavki srpskih gradonačelnika u četiri severne opštine, kao i opštinskih odbornika, kosovski predsednik je raspisao pre vremene izbore za gradonačelnike u te četiri opštine za 18. decembar i za izbor odbornika u Zvečanu i Leposaviću za 25. decembar. Politički predstavnici srpskog stanovništva proglasili su bojkot. Nakon "ocene nadležnih institucija o bezbednosnoj situaciji na severu"⁸, vanredni izbori su morali biti odloženi.

C. AKCIJE EU PO PITANJU NASTAVKA MISIJE EOM

Evropska unija je bila aktivno uključena u podršku svim ključnim demokratskim institucijama na Kosovu, što uključuje Skupštinu Kosova i Centralnu izbornu komisiju, kao i organizacije civilnog društva uključene u posmatranje izbora. Specijalni predstavnik EU/Kancelarija Evropske unije na Kosovu koordinira izbornu podršku sa državama članicama EU i sa širom donatorskom zajednicom kroz sastanke koji se održavaju dva puta mesečno u organizaciji Kancelarije specijalnog predstavnika EU. U oktobru je održana radionica koju je zajednički organizovao Ad hoc odbor i čiji je domaćin bio specijalni predstavnik EU. Specijalni predstavnik EU je predstavio preporuke EU EOM koje su zahtevale zakonske izmene podeljene u tematske grupe. Predstavnici EUSR redovno učestvuju u raznim događajima u vezi sa izborima, uključujući ovde i tematske radionice koje je nedavno organizovao Ad hoc odbor, gde su predstavili nalaze i preporuke misija EU za posmatranje izbora.

Posljednjih godina, izborna podrška EU je uglavnom kanalisana kroz projekat koji finansira EU o praćenju posmatranja izbora na zapadnom Balkanu, što sprovodi Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS/ODIHR).

⁸ Pogledajte <https://president-ksgov.net/en/news/president-osmani-sets-april-23-2023-as-the-new-date-for-the-holding-of-the-early-elections-for-the-municipalities-of-north-mitrovica-zubin-potok-leposaviq-and-zvecan>

Nakon opštinskih izbora 2021. godine, OSCE/ODIHR je, između ostalog, dostavio CIK-u sveobuhvatan pregled svojih jedanaest propisa⁹ i izradio tri „tehnička dokumenta“ - o verifikaciji potpisa podrške kandidatima kroz direktan kontakt sa biračima, o učešću maloletnika u izbornim kampanjama i o normativnom okviru i principima za korišćenje maloletnika u političkom oglašavanju. Pripremio je i uporedni pregled pravnih okvira i praksi u nekim državama članicama OEBS-a u vezi sa modalitetima sprovođenja lokalnih izbora.

IV. STATUS IMPLEMENTACIJE PREPORUKA EOM

A. IZBORNA ADMINISTRACIJA

ZOI uključuje nekoliko garancija za nezavisnost i transparentnost u funkcionisanju CIK-a i odredbe koje osiguravaju da njeni članovi ne mogu biti opozvani zbog manjeg propusta, čime se smanjuje mogućnost političkog uplitanja. Međutim, nejasna formulacija paragrafa (d) člana 61.5 ZOI koji dozvoljava smenu predsedavajućeg ili člana ako se ponašaju ili deluju „na način koji ozbiljno utiče na status i integritet CIK-a“, nije u skladu sa najboljim međunarodnim praksama koje propisuju da osnov za opoziv treba da bude „jasno i restriktivno preciziran u zakonu.“¹⁰ Stoga je prva preporuka EU EOM-a iz 2021. u vezi sa izbornom administracijom sugerisala **da se dopuni ZOI kako bi se jasno i restriktivno propisali razlozi za razrešenje predsednika i članova CIK-a (Preporuka br. 1)**. Civilno društvo i članovi Ad hoc odbora koji su se sastali sa EU EFM ponovili su da odobravaju ovu preporuku, naglašavajući potrebu da se ona uključi u izbornu reformu. Pošto implementacija ove preporuke zahteva izmene i dopune ZOI, ona se ne može proceniti pre nego što se proces reforme završi.

Misija EU za posmatranje izbora 2021. je u svom završnom izveštaju navela da je CIK, nakon prvog kruga opštinskih izbora, smenio 806 članova BO uglavnom zbog lošeg učinka tokom prebrojavanja i netačnosti u popunjavanju formulara za rezultate. To je potvrdio i veliki broj ponovnih prebrojavanja u Centru za brojanje i rezultate (CRC). Iz tog razloga, misija EU za posmatranje izbora 2021. preporučila je **da se uvede nestranački činovnički položaj sekretara BO koji bi pružao neophodne savete i pomoć za BO, kako bi se poboljšala njihova efikasnost i učinak (Preporuka br. 2)**. Članovi Ad hoc odbora koji su se sastali sa EFM izrazili su konsenzus. Međutim, Sekretarijat CIK smatra da je implementacija ove preporuke teška zbog poteškoća u identifikaciji osoba bez političke pripadnosti, posebno u ruralnim područjima, koje bi prihvatili svi članovi političkih subjekata u biračkim odborima. Osim toga, ako se zakon izmeni kako bi se brojanje glasačkih listića podelilo između biračkih odbora i OIK, sagovornici EFM-a smatraju da bi potreba za takvom pozicijom postala zastarela. Kao i za prethodnu preporuku, i ova zahteva izmene i dopune ZOI. Stoga je prerano davati ocene o njegovoj implementaciji. U svojim preporukama Ad hoc odboru o kojima je raspravljano 3. novembra, CIK je predložio da se o ovom pitanju raspravlja tokom reformskog procesa i da se predvidi mesto sekretara BO. Takođe je predloženo da pozicija predsedavajućeg

⁹ Propisi CIK-a su bili o registraciji i radu političkih partija; Izrada, potvrđivanje i osporavanje biračkog spiska; Glasanje van Kosova; Glasanje osoba sa posebnim potrebama i okolnostima; Potvrđivanje političkih subjekata i njihovih kandidata; Drugi krug izbora za predsednike opština; Kodeks ponašanja političkih subjekata, njihovih pristalica i kandidata; Vanredni izbori; Period za usluge za birače za promenu biračkih mesta; i o biračkim odborima.

¹⁰ Venecijanska komisija, Kodeks dobre prakse u izbornim stvarima (*Code of Good Practice in Electoral Matters*), tačka 3.1f.

BO kao nestranačka pozicija, slično ulozi predsednika CIK-a i OIK-a, bude izabrana između nastavnika ili zaposlenih u opštinskoj upravi.

Preporuka EU EOM broj 3 upućena CIK-u ne zahteva zakonske izmene. Predlaže se **dodeljivanje više odgovornosti za OIK u vezi sa edukacijom birača i aktivnostima informisanja, kao i angažovanje organizacija civilnog društva širom Kosova. Trebalo bi se obratiti posebnim ciljnim grupama, kao što su žene, birači u ruralnim područjima, oni koji prvi put glasaju i osobe sa invaliditetom.** Ova preporuka je zasnovana ne samo na činjenici da su svi sagovornici Izborne posmatračke misije smatrali da su aktivnosti edukacije birača u ruralnim područjima nedovoljne i da je uloga OIK veoma ograničena, već i zbog toga što član 107.3 ZOI daje uputstva CIK-u prilikom sprovođenja edukativne kampanje da se „posebna pažnja posveti ciljanju na seoske, invalide i nepismene birače“. Članovi CIK-a su obavestili EU EFM da su u procesu ispitivanja mogućnosti da se za OIK da više odgovornosti i to ne samo u edukaciji birača, kako bi oni ostali aktivni i izvan izbornih perioda; međutim, oni su ukazali na ograničen budžet koji predstavlja glavni problem aktivnostima edukacije birača. Na osnovu navedenog, implementacija ove preporuke je u toku.

B. PRAVO GLASA I REGISTRACIJA BIRAČA

Kako je konačan birački spisak na Kosovu zasnovan na izvodima iz Agencije za civilni registar (ACR), činjenica da izvodi koje CIK dostavlja ACR potiču iz baze podataka proizvedenih ličnih dokumenata, koja uključuje i umrla lica čija je lična karta još uvek važeća, ili pak lica koja su se odrekla državljanstva, ali još uvek poseduju svoje lične karte, umesto baze podataka o matičnoj evidenciji koja ukazuje na umrle, dovodi do netačnosti. Ove probleme prijavljuju misije EU za posmatranje izbora još od 2013. godine.

Predstavnici Agencije za civilne registre obavestili su EFM da je postignut neki mali napredak u implementaciji preporuke EU EOM **da se uvede mehanizam za automatsko brisanje umrlih iz matične knjige i baze izdatih ličnih dokumenata nakon što ACR dobije informacije od bolnice i verske ustanove (Preporuka br. 4).** Jedina promena do sada je to što je njihova saradnja sa verskim institucijama poboljšana u pogledu prijavljivanja umrlih.

Još jedan problem sa tačnošću biračkih spiskova odnosi se na adrese birača. Kako kažu sagovornici EFM-a, pošto se birački spiskovi zasnivaju na bazi podataka o ličnim kartama koje se izdaju građanima, kada birači promene adresu prebivališta bez zahteva za novu ličnu kartu, njihova prethodna adresa se i dalje identifikuje u biračkim spiskovima i takvi birači se raspoređuju na biračko mesto njihovog prethodnog prebivališta. Dalje, baze podataka ACR i Katastarske agencije nisu objedinjene, a neke adrese i brojevi su netačni, različito su napisani itd. Stoga je EOM za 2021. preporučio **da se ubrza razvoj jedinstvenog adresnog sistema kako bi se tačnije rasporedili birači na biračka mesta (Preporuka br. 5).** Međutim, u ovom pogledu nije postignut značajan napredak. ACR je prošle godine zajedno sa Katastarskom agencijom pokrenuo pilot projekat u dve opštine u vezi sa razvojem jedinstvenog sistema adresa.¹¹ Očekuje se da projekat bude završen u roku od šest meseci, a zatim da se postepeno proširi na sve kosovske opštine. Nejasno je, međutim, kada bi se jedinstveni adresni sistem konačno mogao uspostaviti na čitavom Kosovu.

Neki predstavnici civilnog društva i opozicije predlažu aktivnije učešće CIK-a u upravljanju biračkim spiskovima, na primer u uklanjanju umrlih osoba iz baze podataka dobijenih od ACR pre svakih izbora. Međutim, nejasno je kako bi ovo moglo postati održivo rešenje, jer će se iste

¹¹ Pilot projekat koji finansira Svetska banka sprovodi se u južnoj Mitrovici i Istoku.

greške iz baze podataka ACR verovatno ponovo pojaviti na biračkim spiskovima pre novih izbora.

Misija za posmatranje izbora 2021. je primetila da procesu registracije i verifikacije birača izvan Kosova nedostaju suštinske zaštitne mere za zaštitu integriteta od manipulacija i prevara i preporučila je **da se modernizuje metod registracije kao glasača van Kosova, na primer putem linka na Internet stranici CIK-a sa zaštitnim merama kao što je verifikacija podnosilaca zahteva u dva koraka (prioritetna preporuka br. 6).**

Članovi Ad hoc odbora iz PDK, LDK i LVV obavestili su EFM da u potpunosti podržavaju preporuku EU EOM za 2021. da za glasače OoK CIK uspostavi sistem Internet aplikacija. CIK je obavestio EFM da trenutno razvija, uz podršku OEBS-a, softversku aplikaciju sa verifikacijom u dva stepena, koja će biti gotova do juna 2023. godine. Glasaci OoK će se prijavljivati za registraciju putem aplikacije na Internet stranici CIK-a, a prijave putem faksa više neće biti odobrene. Pored toga, u cilju daljeg povećanja kredibiliteta procesa, CIK će dozvoliti svakom glasaču van Kosova da pošalje samo jednu kovertu u CIK, a ne jednu sa glasačkim listićima nekoliko birača unutra. Kao takva, ova preporuka je skoro sprovedena.

C. POLITIČKE PARTIJE, FINANSIRANJE POLITIČKIH PARTIJA I IZBORNA KAMPANJA

U skladu sa zahtevima ZOI, CIK zahteva verifikaciju krivičnih dosijea svih kandidata od Sudskog saveta Kosova (SSK), koji upravlja Centralnim sistemom krivične evidencije Kosova. Misija EU za posmatranje izbora 2021. navela je da je ovaj ključni proceduralni korak otkrio neke nedostatke, jer su u nekoliko slučajeva informacije o krivičnom dosijeu stigle sa zakašnjenjem ili nikada nisu prosleđene u CIK. Stoga je preporučeno **da se obezbedi mehanizam za tačan i blagovremen prenos podataka od strane Sudskog saveta Kosova (SSK) kako bi se omogućilo da CIK sprovodi efikasnu i pouzdanu verifikaciju krivičnih dosijea kandidata (Preporuka br. 7).** Ova preporuka, koja ne zahteva nikakvu zakonsku izmenu, još uvek nije sprovedena.

Tokom opštinskih izbora 2021. godine, CIK je isključio 176 kandidata zbog njihovog kriminalnog dosijea u poslednje tri godine, u skladu sa ZOI.¹² Ova zakonska odredba je u suprotnosti sa međunarodnim standardima, jer zanemaruje težinu krivičnog dela i u prošlosti je bila izvor različitih tumačenja zato što nije u skladu sa odredbama Ustava i Krivičnog zakonika. Kao rezultat toga, EU EOM iz 2021. preporučila je **da se u izbornom zakonu propiše nepodobnost kandidata samo za pravosnažnu krivičnu presudu za teška krivična dela i na osnovu odluke suda kojom se osuđeno lice izričito lišava prava da se kandiduje (Preporuka br. 8).** Implementacija ove preporuke zahteva izmenu člana 29 ZOI. Sagovornici iz civilnog društva su izrazili zabrinutost da bi moglo da bude veoma teško sprovesti ovu preporuku zbog mogućih neslaganja između političkih partija. Ipak, CIK je u svojim preporukama Ad hoc odboru predložio da se raspravlja o ovom konkretnom pitanju.

Samo jedna od preporuka EOM-a za 2021. se odnosi na okruženje kampanje **(Preporuka br. 9).** Kampanja u drugom krugu za izbore za gradonačelnike zvanično je počela 8. novembra i trajala je samo pet dana, do 12. novembra, u skladu sa relevantnom odlukom CIK-a.¹³ Kako zakonski okvir ne predviđa nikakve sankcije za kampanju izvan ovog perioda, a CIK nije

¹² ZOI, član 29.1.q: „lice koje je pravosnažnom sudskom odlukom proglašeno krivim za (bilo koje) krivično delo u poslednje tri godine“ nema pravo da se kandiduje.

¹³ Međutim, ova odluka CIK-a nije usklađena sa Zakonom o opštim izborima (ZOP) koji predviđa 24-časovnu predizbornu tišinu prije otvaranja biračkih mesta u 7.00 časova. Kao rezultat toga, kampanja je primećena na onlajn platformama čak i nešto pre 7.00 13. novembra.

preduzeo nikakve mere¹⁴, EOM za 2021. godinu kaže je da je većina takmičara nastavila sa aktivnostima kampanje ubrzo nakon prvog kruga, posebno na društvenim mrežama, ne poštujući zvanični period kampanje od 5 dana. Shodno tome, EOM predlaže **da se uvedu mere za sprovođenje zvaničnih ograničenja perioda kampanje za drugi krug izbora ili da se dozvoli da kampanja počne odmah nakon prvog kruga**. Ovakva preporuka zahteva izmenu izborne regulative CIK-a i unošenje izmena u Zakon o lokalnim izborima. Nije zabeležen napredak u njegovoj implementaciji, takođe i zbog činjenice da se izborna reforma fokusira na Zakon o opštim izborima.

Verovatno najznačajniji napredak u sprovođenju izbornih preporuka EU postignut je u oblasti finansiranja političkih partija i kampanja. Skupština Kosova usvojila je u avgustu 2022. godine Zakon br. 08/L-122, koji je izmenio i dopunio Zakon o finansiranju političkih partija i Zakon o opštim izborima i na taj način delimično uzeo u rešavanje dve preporuke koje je ponudila misija EU za posmatranje izbora 2021.

Novi zakon uvodi značajna poboljšanja u ranije važeće odredbe o finansiranju političkih i kampanja i uglavnom se bavi zabrinutostima koje je iznela Venecijanska komisija u svom relevantnom Mišljenju¹⁵. Usvojene su nove odredbe za povećanje transparentnosti finansiranja kampanje dodavanjem uslova za objavljivanje spiska fizičkih i pravnih lica koja doprinose političkom subjektu i/ili kampanji, uz predviđanje odgovarajućih kazni za kršenje relevantnih odredaba.

Identifikujući nedostatak efikasnih mehanizama za sprovođenje pravila o finansiranju kampanje što je dovelo do ograničene usklađenosti među učesnicima i, zauzvrat, do očiglednog nedostatka transparentnosti i odgovornosti, EU EOM za 2021. je ponudila prioritarnu preporuku u oblasti finansiranja kampanje (**Preporuka br. 11**). Preporučeno je **da se obezbedi nezavisan mehanizam za efikasan nadzor nad finansijama partija i kampanja, koji ima mandat, ovlašćenja, kao i finansijske i ljudske resurse da efikasno i proaktivno nadgleda i istražuje navodne nepravilnosti u finansiranju stranaka i kampanja, uključujući neprijavljene prihode i rashode i izricanje sankcija**. Nakon navedenih zakonskih izmena, zakon predviđa reformu sada preimenovane Kancelarije za registraciju, sertifikaciju i finansijsku kontrolu političkih subjekata (u daljem tekstu: Kancelarija). Ona zadržava odgovornosti prethodne Kancelarije za registraciju i sertifikaciju političkih partija, kao što je uredio ZOI, ali takođe ima snažan mandat i resurse za praćenje i pregled finansija političkih subjekata. Ima široku nadležnost da vrši nadzor u svakoj prilici gde smatra da je politički subjekat prekršio zakon i može da izvrši verifikaciju usklađenosti sa bilo kojim nepravilnostima u vezi sa finansiranjem kampanje i izveštavanjem, u skladu sa preporukom EU EOM za 2021.

Pored toga, reformisana kancelarija, iako uspostavljena u okviru strukture CIK-a, treba da uživa operativnu nezavisnost sa adekvatnim administrativnim, finansijskim i ljudskim resursima i da upravlja sopstvenim budžetom, koji CIK ili njegov predsedavajući ne mogu ograničiti ili preraspodeliti u bilo koju svrhu bez odobrenja direktora. Ovo je u skladu sa preporukom EU EOM i gore pomenutim mišljenjem Venecijanske komisije. Novim zakonom predviđeno je godišnje izdvajanje dodatnog budžeta za reviziju finansija političkih partija od najmanje pet odsto iz Fonda za podršku političkim partijama i najmanje tri odsto u toku izbornog ciklusa

¹⁴ U skladu sa članom 126 ZOI, CIK je mogao da donese uredbu kojom se definišu sankcije i novčane kazne za kršenje odredaba ZOI.

¹⁵ Venecijanska komisija, Mišljenje 922/2018 o Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakona br.03/L-174 o finansiranju političkih subjekata.

sredstava opredeljenih za izbornu kampanju i operacije. Ovo bi trebalo da se pozabavi nedostatkom dovoljnog finansiranja za sprovođenje revizija, što je identifikovao EOM za 2021.

Kancelarija je već osnovana 20. septembra 2022. godine i tokom vremena delovanja EFM, CIK je razvijao relevantne propise za koje se očekuje da će biti odobreni do marta 2023. godine i bio je u procesu izbora direktora Kancelarije, za šta se očekuje da će biti završeno do 20. decembra. Novim zakonom izmenjen je način izbora direktora koga bira petočlano veće na čelu sa predsedavajućim CIK-a, a koje čine članovi nezavisnih agencija/institucija, nakon javnog konkursa.¹⁶ Ovo je važan napredak u poređenju sa prethodnom metodom imenovanja koja je predviđala izbor putem panela za intervju koji se sastojao samo od članova CIK. Međutim, neki sagovornici EFM su izrazili zabrinutost da je ovaj novi način imenovanja učinio proces podložnijim političkom uticaju pošto članove komisije za izbor imenuje parlamentarna većina. Važno je napomenuti da su novim zakonom prošireni kriterijumi za izbor na funkciju direktora Kancelarije, koji nalažu da direktor ne treba da bude član političkog subjekta niti da daje donacije ili da je direktno ili indirektno bio u nekom ugovornom odnosu sa političkim subjektom pet godina pre podnošenja svoje prijave. Ovo je stroži pristup od prethodnog (član 66.3 ZOI) koji je zahtevao samo da to lice ne bude na zvaničnoj ili izvršnoj funkciji u političkoj stranci, te predstavlja pozitivan korak za dalje očuvanje integriteta direktora Kancelarije.

Kako je *de facto* formiranje Kancelarije još u toku, i implementacija ove prioritetne preporuke je u toku, jer zahteva ne samo izmene zakona već i sprovođenje na način koji bi obezbedio transparentnost finansiranja kampanje i integritet rada nadzorne institucije. Dakle, implementacija će u krajnjoj liniji zavisiti od efikasnosti funkcionisanja novog sistema, što bi se moglo ocenjivati tek u budućnosti.

Pre izmena, rok za prijavu prihoda i rashoda kampanje bio je 45 dana nakon izbora, čime je ograničena mogućnost javnog uvida pre izbornog dana. Iako potrošnja pojedinačnih kandidata može biti značajna, posebno za trku za gradonačelnika, od njih se ne traži da podnose posebne izveštaje o kampanji i stranke generalno ne prikazuju ove troškove u svojim finansijskim izveštajima. Pored toga, dok finansiranje kampanje od strane trećih strana ostaje neregulisano, EU EOM za 2021. primećuje da su skoro jednu trećinu reklama za kampanju koje su kružile na Fejsbuku i Instagramu pre drugog kruga izbora za gradonačelnika sponzorisale treće strane. Prema tome, druga preporuka (**Preporuka br. 10**) zahteva izmene ZOI i ZFPP kako bi se **propisalo privremeno izveštavanje o prihodima i rashodima takmičara tokom perioda kampanje, kao i konačno izveštavanje u roku od 30 dana od dana izbora, što bi trebalo da sadrži finansije kandidata koje su nominovale stranke i entiteta koji vode kampanju za kandidate (treće strane)**. Najzad, ista preporuka predlaže da se zakonom propiše **kratak rok za nadzorne organe i političke subjekte da objave sve finansijske izveštaje na lako pretraživ način**.

Sprovođenje ove preporuke je tek delimično. Iako novi zakon propisuje uslove za objavljivanje izveštaja o finansiranju kampanje i tromesečnih i godišnjih finansijskih izveštaja političkih subjekata, kandidata za gradonačelnike i drugih nezavisnih kandidata, on ne proširuje ove uslove na pojedinačne kandidate koje kandiduju stranke, pa stoga nije potpuno u skladu sa preporukom EU EOM. Ono što je pozitivno, smanjuje se rok nadzornim organima za objavljivanje revizorskih izveštaja o finansiranju kampanja političkih subjekata sa šest meseci na 45 dana nakon izbora, čime se sprovodi ovaj deo preporuke EU EOM. Ipak, bez nadzora nad

¹⁶ U skladu sa novim zakonom, osim predsedavajućeg CIK-a, komisiju za izbor čini po jedan član koga imenuje svaka od sledećih agencija/institucija: Agencija za borbu protiv korupcije, Institucija ombudsmana, Nacionalna agencija za zaštitu podataka i Kancelarija za generalnog revizora.

finansiranjem kampanje i rashodima pojedinačnih stranačkih kandidata, transparentnost i odgovornost se ne mogu na odgovarajući način obezbediti.

D. MEDIJI

EOM za 2021. je dao tri preporuke u vezi sa medijskim okruženjem, uključujući tu jedan prioritet (**Preporuka br. 14**) da se **blagovremeno imenuju svi članovi Nezavisne komisije za medije (NKM/IMC) i Odbora za žalbe NKM**. NKM-u je potreban kvorum od svih sedam članova za donošenje odluka. Dok je Skupština Kosova izvršila tri nova imenovanja u NKM od završetka izbora 2021. godine, istekli su mandati ostalim članovima i Komisija ostaje bez kvoruma. Komisija trenutno ima samo četiri člana i nedostaje joj rukovodstvo jer su mandati predsedavajućeg i njegovog zamenika istekli u oktobru 2022. Slično tome, imenovana su samo dva od tri člana Odbora za žalbe, takođe ne dozvoljavajući donošenje odluka koje zahtevaju prisustvo sva tri člana. Kao takva, ova preporuka ostaje nesprovedena.

EOM za 2021. napominje da uprkos postojećem pluralizmu na medijskom tržištu, NKM nije razvio regulatorni okvir kako bi osigurao pluralitet medija i sprečio koncentraciju medija, što je u suprotnosti sa međunarodnim standardima. Dalje, NKM pruža ograničene ili nikakve javne informacije o vlasništvu nad licenciranim emiterima. Stoga je u **preporuci br. 13** EOM predložio da se **vedu posebne regulatorne odredbe sa ciljem da se osigura pluralitet medija i transparentnost medijskog vlasništva**. Kancelarija EU je kroz svoje medijske projekte podržala sprovođenje ove preporuke mobilizacijom dva eksperta koji su pomogli NKM-u da izradi nacrt uredbe o vlasništvu nad medijima. Nakon što se upražnjena radna mesta u NKM popune, Komisija će biti u mogućnosti da razmotri nacrt uredbe i pokrene proces javnih konsultacija, u skladu sa zakonom. Alternativno, ukoliko u Skupštini Kosova postoji dovoljna politička volja, ovo veoma osetljivo pitanje moglo bi da se reši i posebnim zakonom o pluralitetu medija. Implementacija ove preporuke je u toku.

Javna radio-televizija Kosova (RTK) nije u potpunosti nezavisna, jer se velikim delom finansira iz državnog budžeta bez jasnih pravila o tome kako da definiše svoj godišnji budžet, što je čini podložnom političkom uticaju. EOM je za 2021. izvestio da je nacrt zakona koji ima za cilj unapređenje finansijske nezavisnosti RTK razmatran u Skupštini Kosova poslednjih godina, ali na kraju nikada nije usvojen. Kao rezultat toga, EOM je pozvao na **jačanje nezavisnosti javnog emitera RTK od mogućeg političkog uplitanja revidiranjem njegovog sistema finansiranja (Preporuka br. 14)**. EFM nije bio u mogućnosti da identifikuje bilo kakav napredak u sprovođenju ove preporuke. Naprotiv, odbor RTK je 18. novembra izdao izjavu o zabrinutosti da je njihov budžet od 8,96 miliona evra za 2023. godinu, što je 2,2 miliona evra manje od budžeta za 2021. godinu, neadekvatan i da „neće omogućiti javnom emiteru bilo kakvo ulaganje u novu opremu ili tehnologiju”.¹⁷

Što se tiče digitalne kampanje, EOM je za 2021. primetio da nije postojala zakonska odredba o vođenju kampanje na Internetu i da je širenje izbornog oglašavanja na Internet platformama takođe bilo neregulisano. EOM iz 2021. je preporučio da se **uključ odredbe o predizbornom oglašavanju na Internet platformama i da se eksplicitno prošire postojeća pravila kampanje na digitalnu sferu (Preporuka br. 15)**. EFM nije bio u mogućnosti da identifikuje bilo kakav napredak u sprovođenju ove preporuke.

¹⁷ Vidi <https://balkaninsight.com/2022/11/18/kosovo-public-broadcaster-complains-of-smallest-ever-budget/>

EOM je za 2021. takođe primetio da bi usvajanje arhiva oglašavanja na društvenim medijima omogućilo određeni stepen kontrole plaćenog sadržaja, u skladu sa međunarodnim standardima za transparentnost i pristup informacijama. Kao takva, preporuka misije (**Preporuka br. 16**) poziva na **podsticanje saradnje između izborne administracije i digitalnih provajdera po pitanju izbornih oglasa na Internetu**. Iako nije postignut napredak u uspostavljanju saradnje između CIK i digitalnih provajdera, Facebook je u julu 2022. za Kosovo uveo svoju obaveznu politiku transparentnosti političkih oglasa koja uključuje zahteve za prikazivanje političkih reklama i održavanje biblioteke takvih oglasa tokom sedam godina.

E. UČESTVOVANJE ŽENA

Kosovski zakonodavni okvir sadrži odredbe koje promovišu rodnu ravnopravnost u javnom životu, što uključuje i kvotu od 30 odsto za sertifikaciju političkih subjekata i za raspodelu mesta u opštinskim skupštinama i Skupštini Kosova koju obezbeđuje ZOI, kao i kvotu od 50 odsto za sve zakonodavne, izvršne i javne institucije, kako zahteva Zakon o ravnopravnosti polova iz 2015. godine. Međutim, uprkos ovim zaštitnim merama, EOM za 2021. je primetio veoma mali broj žena kandidata u trkama za gradonačelnike (8 procenata), a samo dve od njih su izabrane za gradonačelnike, obe predstavljaju SL. Predstavnice Mreže žena Kosova sa kojima se sastao EFM zalažu se za harmonizaciju rodnih i izbornih zakona uvođenjem kvote kandidata od 50 odsto za sve izbore, ali - prema njima - vlada još nije saglasna.

Da bi se dalje promovisala rodna ravnopravnost, EOM je iz 2021. preporučio političkim partijama da razmotre **usvajanje internih politika za promovisanje učešća žena i integrisanje rodnih pitanja u partijske platforme (Preporuka br. 17)**. Dok su sve glavne stranke sa kojima se sastao EFM izvestile o tekućim naporima da se promoviše učešće žena kao kandidata i unutar stranačkih struktura, neke su najavile i konkretne političke odluke. PDK je usvojio takozvani cilj 50/50 za zastupljenost žena na svim nivoima organizacije i odlučivanja. Vladajući LVV je uspostavio autonomnu i nezavisnu grupu za „žensko samoopredeljenje“ u okviru svojih struktura, gde će se predlagati žene kandidati na budućim izborima, ali bez ikakvog posebnog mehanizma kvota. Kao takva, implementacija preporuke br. 17 je u toku.

F. OSOBE SA INVALIDITETOM

Iako Kosovo nije potpisnik Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), usvojilo je definiciju invalidnosti iz CRPD u svom Nacionalnom akcionom planu za osobe sa invaliditetom koji ima za cilj usklađivanje kosovskog zakonodavstva sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom i drugim međunarodnim instrumentima. Međutim, da bi sva prava osoba sa invaliditetom bila u potpunosti garantovana, EU EOM za 2021. preporučuje **da se usvoji i transponuje Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom u Ustav, kako bi se ostvarila prava garantovana u njoj (Preporuka br. 18)**. Implementacija ove preporuke zahteva ustavne promene, tako da je to teško sprovesti u sadašnjoj fazi. Transpozicija Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom u Ustav je i dalje prioritet zajednice osoba sa invaliditetom, navodi Kosovski forum invalida. Nacionalni savet za prava osoba sa invaliditetom inicirao je sastanak u junu 2022. sa poslanicima Skupštine Kosova (SK) kako bi se o tome razgovaralo. Iako su poslanici SK izrazili stav da bi postizanje ustavnih amandmana bilo teško zbog postojećih političkih okolnosti, kosovske organizacije osoba sa invaliditetom (OSI) planiraju da 2023. godine formiraju grupu za zastupanje koja će voditi kampanju za ovaj amandman. Zbog toga je još uvek prerano za procenu sprovođenja ove preporuke.

G. GLASANJE, PREBROJAVANJE I REZULTATI

Misija EU za posmatranje izbora 2021. ponudila je tri preporuke sa ciljem da se poboljša proces glasanja, prebrojavanja i tabeliranja.

Prvi od njih ne zahteva nikakve zakonske ili regulatorne promene. Predlaže se **intenziviranje obuke biračkog osoblja za rešavanje ponavljajućih nedostataka, kao što su nedоследno praćenje procedura brojanja glasova i nepravilno popunjavanje formulara za rezultate (Preporuka br. 21)**. Sprovođenje ove preporuke je prerano za procenu, pošto se obuka biračkog osoblja odvija samo nekoliko nedelja pre dana izbora.

Ističući da je potpomognuto glasanje evidentirano u biračkim knjigama na 70 odsto posećenih biračkih mesta, misija EU za posmatranje izbora je dalje preporučila amandman na ZOI da bi se **strože regulisalo potpomognuto glasanje na biračkim mestima, na primer tako što će se zahtevati lice koje pomaže biraču da bude registrovano na istom biračkom mestu (Preporuka br. 22)**. CIK je analizirao pitanje potpomognutog glasanja i u svojim preporukama Ad hoc odboru u potpunosti usvaja preporuku EU EOM, sugerišući da je osoba koja pomaže birač na istom biračkom mestu na kojem je birač kojem je potrebna pomoć. Prema tome, ako Ad hoc odbor usvoji ovaj predlog, u potpunosti će primeniti relevantnu preporuku EU, ali, pošto je reforma u toku, prerano je da se to ocenjuje. Osim toga, CIK predlaže da se uvede i nova odredba koja bi učinila krivičnim delom pružanje pomoći biračima više puta, čime bi se dodatno zaštitio proces potpomognutog glasanja od manipulacija.

Tokom opštinskih izbora 2021. godine, misija EU za posmatranje izbora analizirala je podatke razvrstane po opštinama koje je objavio CIK i utvrdila da je broj nevažećih glasačkih listića u prvom krugu izbora za gradonačelnika bio 1,6 odsto. Sa druge strane, broj nevažećih glasačkih listića za skupštinske izbore iznosio je skoro 7 odsto, što ukazuje na nedovoljne aktivnosti informisanja birača ili je u pitanju preterano složen dizajn listića. Zbog toga je preporučio **redizajn glasačkih listića za izbore za opštinske skupštine kako bi se poboljšalo razumevanje birača i poboljšala informisanost birača o tome kako pravilno označiti glasački listić kako bi se smanjio broj nevažećih listića (prioritetna preporuka br. 23)**. Ovo ne zahteva zakonske izmene, već samo odluku CIK-a. Članovi CIK-a su obavestili EFM da su u procesu redizajniranja glasačkog listića za skupštinske izbore i da trenutno sprovode, tokom izbornih dana u srednjoj školi, pilot test za dve različite opcije, o čijim rezultatima CIK planira da razgovara sa organizacijama civilnog društva pre finalizacije novog dizajna. Dakle, implementacija ove preporuke je još uvek u toku.

H. IZBORNA PRAVDA

Misija EU za posmatranje izbora 2021. primetila je da zakonski okvir za rešavanje izbornih sporova sadrži zbunjujuće i kontradiktorne odredbe u vezi sa određenim rokovima za žalbe i prigovore. Prema zakonu, žalbe i prigovori se mogu podneti u roku od 24 sata IPŽP-u, koji ima 72 sata da donese odluku. Žalba se dalje može uložiti u roku od 24 sata Vrhovnom sudu (VS), poslednjoj instanci, koji ima 72 sata da odluči. Svi sagovornici EU EOM su ove rokove ocenili kao izuzetno kratke, kako za stranke da prikupe jake dokaze, tako i za žalbena tela da ih sveobuhvatno procene i ispituju. Misija EU za posmatranje izbora 2021. je stoga preporučila **da se produže rokovi za podnošenje izborne žalbe ili prigovora, kao i da IPŽP i Vrhovni sud odlučuju o njima u tri do pet dana, kako za podnošenje pritužbi i žalbi, tako i za njihovo odlučivanje (Preporuka #19)**. Implementacija ove preporuke zahteva izmene relevantnih članova ZOI, a potom i poslovnika IPŽP. Dakle, implementacija je ovde povezana sa radom Ad hoc odbora, koji je trenutno u toku, ali iz sastanaka održanih sa različitim članovima proizilazi da produženje rokova, bilo za podnošenje pritužbi ili za odlučivanje, ili pak za oboje, nije podržano od svih političkih subjekata u Odboru.

IPŽP je pripremio set preporuka za Ad hoc odbor koje su generalno u skladu sa gore pomenutom preporukom i koje bi ovo delimično sprovele. Konkretno, preporučeno je produženje rokova za podnošenje pritužbi i žalbi u vezi sa registracijom birača van Kosova na 48 sati (sa 24 sata koliko trenutno predviđa ZOI) i za donošenje odluka IPŽP-a na 96 sati (umesto sadašnjih 72 sata). Dalje, preporučio je da se produži rok za podnošenje pritužbi na nepravilnosti na dan izbora na 48 sati nakon zatvaranja biračkih mesta, a odluka IPŽP da treba da bude doneta u roku od 96 sati (umesto 72 sata kako je trenutno na snazi). Najzad, IPŽP je preporučio da se rok za podnošenje žalbe na odluku CIK o objavljivanju konačnih rezultata izbora produži na 48 sati i da IPŽP odlučuje za 96 sati. Tako bi ova preporuka IPŽP-a implementirala prvi deo preporuke EU EOM za 2021.

Konkretno, IPŽP je smatrao, na osnovu prakse prošlih izbora, da ne treba produžavati sve rokove. Stoga je preporučio Ad hoc odboru da ostane rok od 24 sata za podnošenje žalbi Vrhovnom sudu kao što je predviđeno u ZOI, kao i rok od 72 sata za donošenje odluke u Vrhovnom sudu. Dakle, ovaj deo preporuke EU EOM neće biti implementiran ako se ovaj predlog kao takav usvoji.

S obzirom na to da zakon ne predviđa žalbe na konačne rezultate, već samo žalbe u vezi sa glasanjem i prebrojavanjem na biračkim mestima i procesom obračunavanja u CRC, što je stvorilo poteškoće za IPŽP koji je morao da procenjuje uticaj navodnih kršenja u konačnim rezultatima izbora pre nego što CIK objavi rezultate, misija EU za posmatranje izbora 2021. predložila je **da se uključe odredbe o osporavanju konačnih izbornih rezultata koje objavljuje CIK, kao i da se razjasne nejasnoće u vezi sa pritužbama u vezi sa glasanjem, prebrojavanjem, procesom u CRC, kao i njihovi odgovarajući rokovi (prioritetna preporuka br. 20)**. IPŽP je u svojim preporukama Ad hoc odboru predložio da rok za podnošenje žalbe na odluku CIK o objavljivanju konačnih rezultata izbora bude 48 sati, dok je IPŽP predložio da se ove žalbe podnesu u roku od 96 sati. IPŽP je dalje preporučio odboru da odredi rok od 24 sata za podnošenje žalbe Vrhovnom sudu Kosova na odluku IPŽP-a i da Vrhovni sud Kosova ima rok od 72 sata za odlučivanje po žalbi. Shodno tome, ako IPŽP prihvati ove sugestije, preporuka EU EOM će biti sprovedena, ali u vreme pisanja ovog izveštaja implementacija ove preporuke bila je u toku.

V. OKRUGLI STO ZAINTERESOVANIH AKTERA

Okrugli sto zainteresovanih strana održan je u Prištini 2. decembra 2022. Dnevni red se fokusirao na specifične tematske oblasti preporuka Misije za posmatranje izbora 2021. u vezi sa: a) izmenama i dopunama Zakona o opštim izborima (registracija birača, glasanje, prebrojavanje i tabeliranje), b) finansiranjem kampanje i c) medijskim okruženjem i društvenim mrežama.

Svrha okruglog stola bila je da okupi zainteresovane aktere uključene u tekući proces izborne reforme kako bi se razmenila mišljenja o napretku koji je postignut u pogledu implementacije preporuka EU EOM iz 2021, o izazovima tokom rada Ad hoc odbora za izbornu reformu i o usvajanju izmenjenog Zakona o opštim izborima.

Ovom skupu su prisustvovali visoki zvaničnici, što uključuje predsedavajućeg Ad hoc odbora, tri člana komisije i generalnog direktora CIK-a, jednog člana komisije i zamenika generalnog direktora NKM, savetnika Kabineta predsednika, sekretara IPŽP, predstavnike civilnog društva i eksperte iz OEBS-a.

Okruglim stolom su predsedavali šef misije EFM i glavni posmatrač misije EU za posmatranje izbora 2021. godine, g. Lukas Mandl i ambasador Tomaš Šunjog, šef Kancelarije EU na Kosovu.

Šef misije EFM i ambasador EU izneli su svoje stavove o važnosti procesa praćenja kao sastavnog dela metodologije posmatranja izbora u EU, dok je predsedavajući Ad hoc odbora obavestio učesnike o tekućem procesu zakonodavne reforme. Tri člana CIK-a su uzela reč da predstave napredak u reviziji propisa CIK-a. Svi zainteresovani su pozdravili doprinos EU i izborne preporuke iz 2021.

Usledila je živa diskusija tokom koje su skoro svi učesnici izneli svoje stavove o reformi koja je u toku, fokusirajući se, tokom prve sesije, na dva pitanja o kojima će se raspravljati i na sastancima Ad hoc odbora koja su bila izvan preporuka EU EOM-a za 2021 - glasanje izvan Kosova u ambasadama i podela procesa prebrojavanja između biračkih mesta i opštinskih izbornih komisija.

Prepoznajući napredak postignut u implementaciji preporuka EU EOM za 2021. godinu u oblasti finansiranja kampanje, učesnici su podvukli da je reforma nedovoljna da bi se obezbedila transparentnost, posebno zato što se ne zahteva izveštavanje o troškovima kampanje od pojedinačnih kandidata političkih subjekata. Član iz NKM je govorio o razlozima koji stoje iza ograničenog napretka koji je postignut u vezi sa preporukama EOM-a o medijima.

Jedan od veoma pozitivnih aspekata okruglog stola bio je to što su neke manje političke stranke, koje nisu zastupljene u Skupštini Kosova i stoga ne učestvuju u Ad hoc odboru, bile prisutne i imale su priliku da izraze svoje stavove o procesu izborne reforme i njihovim relevantnim zabrinutostima.

VI. ZAKLJUČCI

Preporuke EU EOM za 2021. ponudile su nekoliko sugestija za poboljšanje izbornog procesa na Kosovu, posebno u vezi sa poboljšanjem biračkog spiska i procesa registracije van Kosova, usklađivanjem kriterijuma podobnosti kandidata sa međunarodnim standardima, transparentnošću i nadzorom finansija kampanje, nezavisnošću javnog emitera i regulatornog tela za medije, izbornim oglašavanjem na Internet platformama, promocijom učešća žena kroz unutrašnje partijske politike, procesom rešavanja izbornih sporova, radom biračkih odbora i procesom brojanja i tabeliranja.

Dve od ovih preporuka delimično su obrađivane kroz nove zakone o finansiranju političkih subjekata. Nekoliko drugih preporuka koje zahtevaju izmene i dopune Zakona o opštim izborima trenutno se razmatraju tokom tekućeg procesa izborne reforme. Predstavnici svih poslaničkih grupa koji su se sastali sa EFM-om su izjavili da postoji srazmerna politička volja za brzo rešavanje preporuka EU. Sve poslaničke grupe iz Ad hoc odbora sa kojima se sastao EFM istakle su rešenost da se tokom razmatranja Ad hoc odbora ne upuštaju u politizovane debate koje bi mogle da odlože izradu nacrtu zakona. Oni su takođe izrazili uverenost u brz proces usvajanja zakona pred Skupštinom. Prilika i izgledi da se izborna reforma materijalizuje stoga su dobri.

Proces izborne reforme koji je upravo započeo u Skupštini Kosova daje osnove za oprezan optimizam u pogledu izgleda za implementaciju preporuka EU uoči narednih parlamentarnih izbora zakazanih za 2025. Čini se da postoji zamah za izbornu reformu koja je odavno čekala na postojanje stabilne vladine koalicije i širok konsenzus među zainteresovanim stranama o potrebi da se konačno odgovori na preporuke EU. Međutim, potencijalna razmatranja drugih

promena kao što je organizacija glasanja OoK od strane kosovskih ambasada, za koje izgleda da ima podrške od vladajuće stranke, mogu da zakomplikuju i odlože ovaj proces. Pored toga, neki od sagovornika iz civilnog društva su generalno bili skeptični da se značajna reforma može postići u trenutnoj političkoj klimi na Kosovu, podsećajući na slične neuspehe iz 2011. godine.

Tokom svojih sastanaka sa zainteresovanim akterima i diskusija za okruglim stolom, EFM je pozvao da se tekući reformski proces sprovodi na transparentan i inkluzivan način kako bi se izgradilo poverenje biračkog tela u pozitivan ishod.

ANEKSI

A. MATRICA STATUSA IMPLEMENTACIJE PREPORUKA EOM

Br.	God.	Preporuka	Izborna tema	Status (1-6)	Komentari i dodatne informacije
1	2021	Nejasna formulacija paragrafa (d) člana 61.5 ZOI koji dozvoljava smenu predsedavajućeg ili člana ako se ponašaju ili deluju „na način koji ozbiljno utiče na status i integritet CIK-a“, nije u skladu sa međunarodnim najboljim praksama koje propisuju da osnov za opoziv treba da bude „jasno i restriktivno preciziran u zakonu“.	Izborna administracija	2 Aktivnost u toku	Implementacija ove preporuke je u toku, jer je Ad hoc odbor za izbornu reformu osnovan kako bi se rešavale preporuke EU EOM. Ovo zahteva izmenu člana 61.5(d) ZOI, a članovi Ad hoc odbora za izbornu reformu istakli su nameru da ovu odredbu u skladu sa tim izmene u predlogu zakona koji će biti pripremljen i podnet Skupštini Kosova u narednih nekoliko meseci. Međutim, u ovoj ranoj fazi reformskog procesa nije izvesno da li će ova odredba biti konačno izmenjena.
2	2021	Uvesti nestranački činovnički položaj sekretara BO za pružanje neophodnih saveta i pomoći za BO radi poboljšanja njihove efikasnosti i učinka.	Izborna administracija	2 Aktivnost u toku	Ova preporuka zahteva izmene i dopune ZOI i uredbe CIK. To je jedno od pitanja o kojem će se raspravljati tokom tek započetih razmatranja Ad hoc odbora, a to je takođe uključeno u preporuke CIK-a za odbor.
3	2021	Dodeliti više odgovornosti za OIK u vezi sa edukacijom birača i aktivnostima informisanja i takođe angažovati organizacije civilnog društva širom Kosova. Trebalo bi se obratiti konkretnim ciljnim grupama kao što su žene, birači u ruralnim područjima, oni koji glasaju prvi put i osobe sa invaliditetom.	Izborna administracija	2 Aktivnost u toku	Implementacija ove preporuke ne zahteva nikakve zakonske izmene. Članovi CIK su obavestili EU EFM da trenutno ispituju mogućnosti kako da to sprovedu.

4	2021	Uvesti mehanizam za automatsko brisanje umrlih iz matične knjige i baze izdatih ličnih karata nakon što ACR dobije informacije od bolnica i verskih institucija.	Registracija birača	2 Aktivnost u toku	Agencija za civilnu registraciju (matične knjige) prijavila je EU EFM poboljšanu saradnju sa verskim institucijama u vezi sa prijavljivanjem umrlih lica.
5	2021	Ubrzati razvoj jedinstvenog adresnog sistema radi preciznijeg raspoređivanja birača na biračka mesta.	Registracija birača	1 Bez promene	
6	2021	Modernizovati metod registracije glasača van Kosova, na primer, putem linka na Internet stranici CIK-a sa zaštitnim merama kao što je verifikacija podnosilaca zahteva u dva koraka u cilju zaštite od prevara i lažnog predstavljanja. (prioritetna preporuka)	Registracija birača	2 Aktivnost u toku	CIK je obavestio EU EFM da razvija softversku aplikaciju sa verifikacijom u dva stepena, koja će biti finalizovana do juna 2023. godine i koja će omogućiti glasačima izvan Kosova da se prijave i registruju preko Interneta.
7	2021	Obezbediti da postoji mehanizam za tačan i blagovremen prenos podataka od strane SSK-a kako bi se omogućilo da CIK da izvrši efikasnu i pouzdanu verifikaciju krivičnih dosijea kandidata.	Registracija kandidata	Bez promene	
8	2021	Propisati nepodobnost kandidata izbornim zakonom samo za pravosnažnu krivičnu presudu za teška krivična dela i na osnovu odluke suda kojom se osuđeni izričito lišava prava na kandidovanje.	Registracija kandidata	2 Aktivnost u toku	Implementacija ove preporuke zahteva izmenu člana 29 ZOI. Članovi Ad hoc odbora su obavestili EFM da će ovo pitanje biti uključeno u diskusiju. Pored toga, CIK je u svojim preporukama odboru sugerisao da o ovom pitanju treba da raspravlja odbor.

9	2021	Uvesti mere za sprovođenje zvaničnih ograničenja perioda kampanje za drugi krug izbora ili dozvoliti da kampanja počne odmah nakon prvog kruga.	Okruženje kampanje	1 Bez promene	
10	2021	Zakonom će se propisati privremeno izveštavanje o prihodima i rashodima kandidata u toku kampanje, kao i konačno izveštavanje u roku od 30 dana od dana izbora. Izveštavanje bi trebalo da uključuje finansije kandidata koje su nominovale stranke i subjekata koji vode kampanju za takmičare (treće strane). Zakon da propiše kratak rok za nadzorne organe i političke subjekte da objave sve finansijske izveštaje na način na koji je lako pretraživati.	Finansije kampanje	3 Delimična implementacija	Izmenjeni zakon predstavlja značajno poboljšanje u odnosu na prethodni pravni okvir i delimično rešava ovu preporuku. Međutim, zahtevi za izveštavanje se ne primenjuju na pojedinačne kandidate koje su predložile političke stranke i na subjekte koji vode kampanju za kandidate (treće strane).
11	2021	Obezbediti postojanje nezavisnog mehanizma za delotvoran nadzor nad finansijama partija i kampanja, koji ima mandat, ovlašćenja, kao i finansijske i ljudske resurse da efikasno i proaktivno nadgleda i istražuje navodne nepravilnosti u finansiranju stranaka i kampanja, uključujući ovde i neprijavljene prihode i rashode, i uvesti sankcije. (prioritetna preporuka)	Finansije kampanje	2 Aktivnost u toku	Skupština Kosova usvojila je u septembru 2022. godine zakon o izmenama i dopunama Zakona o finansiranju političkih partija (ZFPP) i ZOI, gde se predviđa osnivanje nezavisne Kancelarije za praćenje političkih partija u okviru strukture CIK-a. Kancelarija je osnovana 20. septembra 2022. godine; CIK trenutno priprema relevantne propise i proces izbora novog direktora je u toku. Dok novi zakon postavlja principe za nezavisan autoritet, stvarni nivo implementacije ovog novog pravnog okvira koji bi na taj način ispunio preporuku EU EOM, ne može se proceniti u ovoj fazi.

12	2021	Ojačati nezavisnost javnog emitera od mogućeg političkog uplitanja, revidiranjem sistema njegovog finansiranja.	Mediji	Bez promene	
13	2021	Uvesti posebne regulatorne odredbe koje imaju za cilj da obezbede pluralitet medija i transparentnost medijskog vlasništva.	Mediji	Aktivnost u toku	Nezavisna komisija za medije (NKM) izradila je nacrt propisa o vlasništvu nad medijima, ali to još nisu usvojeno.
14	2021	Imenovati blagovremeno sve članove NKM i Odbora za žalbe NKM kroz konkurentan i transparentan proces selekcije kako bi se podstakla nezavisnost, nadzor i moć sankcionisanja regulatornog tela. (prioritetna preporuka)	Mediji	Bez promene	Mada je Skupština Kosova izvršila tri nova imenovanja u NKM 2022. godine, mandati ostalih članova su istekli i Komisija ostaje bez kvoruma neophodnog za donošenje odluka.
15	2021	Uključiti odredbe o predizbornom oglašavanju na Internet platformama i eksplicitno proširiti postojeća pravila kampanje na digitalnu sferu. (prioritetna preporuka)	Digitalne komunikacije i društvene mreže	Bez promene	
16	2021	Podsticati saradnju između izborne administracije i glavnih digitalnih provajdera kako bi se podstaklo usvajanje obaveznih arhiva za izborne oglase na Internetu u cilju povećanja transparentnosti i odgovornosti u vezi	Digitalne komunikacije i društvene mreže	Bez promene	

		sa troškovima kampanje. Mogao bi se uvesti propis za političke subjekte i kandidate koji nameravaju da vode kampanju na Internet platformama da se registruju kao politički oglašivači.			
17	2021	Političke partije da razmotre usvajanje internih politika za promovisanje učešća žena i integrisanje rodni pitanja u partijske platforme.	Učestvovanje žena	2 Aktivnost u toku	Mada su glavne stranke izvestile o tekućim naporima da promovišu učešće žena kao kandidata i unutar stranačkih struktura, neke su najavile i konkretne političke odluke, posebno cilj PDK 50/50 za zastupljenost žena na svim nivoima organizacije i donošenja odluka.
18	2021	Usvojiti i preneti Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom u Ustav, kako bi se ostvarila prava koja su ovom konvencijom garantovana.	Učestvovanje osoba sa invaliditetom	1 Bez promene	Transpozicija Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom u Ustav i dalje je prioritet osoba sa invaliditetom koje planiraju da formiraju grupu za zastupanje 2023. godine koja će voditi kampanju za usvajanje ovog amandmana.
19	2021	Produžiti rokove za podnošenje izbornih žalbi ili prigovora, kao i da IPŽP i VS odluče o njima za tri do pet dana (i za podnošenje pritužbi i žalbi i za njihovo odlučivanje).	Izborni sporovi	2 Aktivnost u toku	Implementacija ove preporuke vezana je za rad Ad hoc odbora koji je trenutno u toku. Preporuke IPŽP za Ad hoc odbor su generalno u skladu sa ovom preporukom, osim za produženje rokova za Vrhovni sud.
20	2021	Uključiti odredbe o osporavanju konačnih izbornih rezultata koje objavljuje CIK. Razjasniti nejasnoće u vezi sa pritužbama u vezi sa glasanjem, prebrojavanjem, procesom u CRC i njihovim odgovarajućim rokovima. (prioritetna preporuka)	Izborni sporovi	2 Aktivnost u toku	Implementacija ove preporuke vezana je za rad Ad hoc odbora, što je trenutno u toku. Preporuke IPŽP za Ad hoc odbor su takođe u skladu sa ovom preporukom.

21	2021	Intenzivirati obuku biračkog osoblja za rešavanje ponavljajućih nedostataka, kao što su nedosledno poštovanje procedura za brojanje glasova i pogrešno popunjavanje formulara za rezultate.	Glasanje, prebrojavanje i tabeliranje	5 Previše rano u izbornom ciklusu da bi de utvrdilo	Prerano je za procenu implementacije ove preporuke, jer se obuka biračkog osoblja odvija samo nekoliko nedelja pre dana izbora.
22	2021	Potpomognuto glasanje na biračkim mestima da bude strože regulisano, na primer tako što će se zahtevati da lice koje pomaže biraču ne ude registrovano na istom biračkom mestu.	Glasanje, prebrojavanje i tabeliranje	2 Aktivnost u toku	CIK u svojim preporukama Ad hoc odboru u potpunosti usvaja ovu preporuku, sugerišući da je osoba koja pomaže birač na istom biračkom mestu kao i birač sa invaliditetom. Stoga, ako Ad hoc odbor usvoji ovaj predlog, tako će u potpunosti primeniti relevantnu preporuku EU.
23	2021	Redizajnirati glasačke listiće za izbore za opštinsku skupštinu kako bi se poboljšalo razumevanje birača i informisanost birača o tome kako pravilno označiti glasački listić, da bi se smanjio broj nevažećih glasova. (prioritetna preporuka)	Glasanje, prebrojavanje i tabeliranje	2 Aktivnost u toku	CIK je u procesu redizajniranja glasačkog listića za parlamentarne izbore i trenutno sprovodi probni test dve različite opcije, stoga je implementacija ove preporuke u toku.

Smernice

Kolona 1: Broj se odnosi na broj preporuke u Završnom izveštaju EOM-a

Kolona 2: Tamo gde su dve misije za posmatranje izbora bile raspoređene u jednoj godini, npr. 2017, prvo treba da bude napisano kao 2017(1), a drugo kao 2017(2)

Kolona 3: Ubaciti tekst preporuke. Prioritetne preporuke treba napisati **podebljanim slovima (tzv. „bold“)**

Kolona 4: „Izborne teme“ su tematska oblast pod kojom se preporuka pojavljuje u Završnom izveštaju Izborne posmatračke misije, npr. Izborni/zakonski okvir, izborna administracija, registracija birača, finansiranje kampanje, mediji, procedure glasanja itd.

Kolona 5: Status implementacije preporuke treba izabrati između sledećeg:

Kategorija	Opis	Smernica
1	Nema promene	Nije preduzeta nikakva radnja za sprovođenje ove preporuke.
2	Akcija ili aktivnost je u toku, ali implementacija preporuke još nije potvrđena.	Primeri mogu uključivati formiranje radne grupe za reviziju zakonodavstva ili pripremu nacрта zakona o reformi, ali promena još uvek nije potvrđena izmenama zakona.
3	Delimična implementacija preporuke.	Preporuka je delimično obrađena/implementirana, ali ostali elementi preporuke nisu.
4	Potpuna implementacija preporuke.	Preporuka je u potpunosti sprovedena npr. izbornom zakonodavstvo je izmenjeno i svi aspekti preporuke su rešeni.
5	Prerano u izbornom ciklusu da bi se utvrdio status implementacije.	Neke preporuke se mogu odnositi na administrativnu akciju/praksu koja se može proceniti samo u kasnijoj fazi, npr. poboljšanje informisanosti građana/glasača.
6	Preporuka više nije relevantna.	Na primer, promena u izbornom sistemu može učiniti suvišnom preporuku o registraciji kandidata po starom izbornom sistemu.

Kolona 6: Komentari o statusu implementacije npr. vlada/parlamentarna većina ne podržava preporuku.

B. SAOPŠTENJE ZA MEDIJE

PRESS RELEASE

EU pozdravlja tekuću izbornu reformu i podstiče i ohrabruje zakonodavce da izrade i usvoje amandmane na relevantne zakone na inkluzivan način

PRIŠTINA, 2. decembar 2022. – Misija EU za praćenje izbora (EFM), koja je raspoređena na Kosovu od 14. novembra 2022. godine, predstavila je danas svoje preliminarne nalaze o napretku u dosadašnjem sprovođenju preporuka misije EU za posmatranje izbora.

„Pozdravljamo napredak u oblasti finansiranja kampanje i ohrabreni smo što je Centralna izborna komisija završila reviziju svojih propisa. EU dalje poziva zakonodavce da odgovore na preporuke Izborne posmatračke misije uz široki konsenzus i političku volju“, rekao je šef EU EFM Lukas Mandl.

„Ohrabrujem Ad hoc odbor za izbornu reformu Skupštine Kosova da nastavi da transparentno i inkluzivno saraduje sa svim zainteresovanim akterima kako bi se izgradio viši nivo poverenja javnosti u izborni proces“, dodao je on.

EU na Kosovu kontinuirano prati sprovođenje preporuka misije EU za posmatranje izbora.

„Počeo je rad na unapređenju izbornog procesa i želimo da to dovede do završetka izborne reforme, što je važan deo procesa evropskih integracija Kosova“, rekao je ambasador EU na Kosovu Tomaš Šunjog.

Izborna posmatračka misija EU 2021. ponudila je 23 preporuke, što uključuje i šest prioriternih, fokusirajući se, između ostalog, na registraciju birača van Kosova, finansiranje partija i kampanja, medije i Internet kampanju, kao i pojašnjenje odredaba o rešavanju izbornih sporova.

„Mnoge od preporuka za 2021. slične su onima koje su iznosile i prethodne misije EU, a mi ćemo nastaviti da doprinosimo demokratskim izbornim procesima na Kosovu pomažući da se poboljša izborni okvir“, rekao je Mandl.

EU EFM, na čelu sa Lukasom Mandlom, poslanikom Evropskog parlamenta i bivšim šefom posmatračke misije EU za praćenje izbora za opštinske izbore 2021. godine, na Kosovu je od 14. novembra. Glavni ciljevi ove misije su procena stepena do kojeg su sprovedene preporuke EU za unapređenje izbornog okvira, kao i da se razgovara o načinima za postizanje daljeg napretka u izornoj reformi. Misija će na Kosovu boraviti do 8. decembra.

EFM se sastao sa predstavnicima skupštinskog Ad hoc odbora za izbornu reformu, Centralne izborne komisije, Izborne komisije za žalbe i prigovore, Nezavisne komisije za medije, političkih partija, organizacija civilnog društva i međunarodne zajednice. Sveobuhvatan konačni izveštaj Misije EU za praćenje izbora biće objavljen u narednim nedeljama.

Kompletna arhiva izveštaja i preporuka EU EOM može se naći na <http://database.eucom.eu>, za izveštaj EU EOM Kosovo 2021. molimo pogledajte:

Pokrivanje konferencije za štampu EU EFM u lokalnim medijima

<https://kosovapress.com/en/the-eu-expects-the-recommendations-for-electoral-reform-to-be-addressed/>

<https://ekonomiaonline.com/politike/be-ja-e-gatshme-ta-ndihmoje-reformen-zgjedhore-szunyog-thote-se-presin-rezultate-gjitherepershirese/>

